

יעקב ליכט

מעולמה הרוחני של יהדות הבית השני
פרקי עיון במגילות מדבר יהודה ובספרים החיצונים

בעריכת
נועם מזרחי

האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

מוסד ביאליק • ירושלים

הספר יצא לאור בסיוע

מסת"ב 3-250-536-965-978

©

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק
ולאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים
ירושלים תש"ף

הפקת סדר ועימוד: שולמית ירושלמי, ירושלים
לוחות והדפסה: אופסט שלמה נתן בע"מ

Copyright by the Bialik Institute
and The Israel Academy of Sciences and Humanities

Jerusalem 2020

www.bialik-publishing.co.il

www.academy.ac.il

Printed in Israel

תוכן העניינים

מבוא מורשתו המחקרית של יעקב ליכט 1

שער ראשון: מגילות מדבר יהודה

פרק א	המונח "גורל" בכתביה של כת מדבר יהודה	21
פרק ב	מושג הנדבה בכתביה של כת מדבר יהודה	33
פרק ג	מטעת עולם ועם פדות אל	39
פרק ד	חומרת משקה הרבים מטהרת הרבים בסרך היחד ומקומה של הטהרה במערכת מושגיה של כת מדבר יהודה	66
פרק ה	שוקיים סימן לבחירה: צד חדש בתורתם של אנשי כת מדבר יהודה	77
פרק ו	תורת העתים של כת מדבר יהודה ושל מחשבי קצין אחרים	86
פרק ז	רעתה של האישה הזרה: שיר שנמצא בשרידי כתביה של כת מדבר יהודה	102
פרק ח	תכנית עיר אידאלית מקומראן: תיאור ירושלים החדשה	112
פרק ט	כת מדבר יהודה וכתביה	129

שער שני: הספרים החיצונים

פרק י	טקסו: תורת הנקם האפוקליפטית	165
פרק יא	ספר מעשי ירמיהו מן הספרים החיצונים	173
פרק יב	משמעו של ספר צוואת איוב	191

198	ספר יהודית כיצירה ספרותית	פרק יג
213	ניתוח של תפילת ברוך: ספר ברוך הסורי, פרק כא	פרק יד
219	ייאושו של ברוך: נקודת מפנה בחשיבה האפוקליפטית	פרק טו
224	היחס אל אירועי העבר במקרא ובאפוקליפטיקה	פרק טז
243	רשימת המקומות שפרקי הספר נדפסו בהם לראשונה	
245		מפתח המקורות
263		מפתח המחברים

מבוא

מורשתו המחקרית של יעקב ליכט

א. דברי פתיחה

פרופ' יעקב שלום ליכט ז"ל (1922–1991) היה איש הדור הראשון של מחקר המגילות ממדבר יהודה, ואחד מן החוקרים המקוריים ביותר של גוף היצירה הזוה. פירושו המעמיקים ליצירות הקדומות ששרידיהן נתגלו במערות קומראן הם עיונים נוקבים בעולם הרוחני הגועש הניבט מבעד לטקסטים שהתחברו בשלהי ימיו של הבית השני. ליכט הפליא לחשוף את המבנים הרעיוניים הכוללים המונחים בתשתית החיבורים הספרותיים, והתחקה בקשב רב אחר הבדלי ניסוח דקים המשקפים שינויי הדגשים ואף תמורות אידאולוגיות עקרוניות. בד בבד מעולם לא נרתע להודות במגבלות האינהרנטיות של החוקר בבואו לעיין במקורות הראשוניים, ופירושו הם מופת לפיכחון מדעי וליושר אינטלקטואלי בהתמודדות עם מקורות קדומים שלעתים הם סתומים ביותר. יתר על כן, הקריאה בכתביו היא תענוג לשוני בשל סגנונו העברי העשיר והייחודי. בצורתם ובתוכנם גם יחד מבטאים כתביו אישיות מקורית ועזת מבע, המתאפיינת בחשיבה צלולה ובמבט חודר.

בניגוד לפירושו ולשאר מחקריו שראו אור בצורת ספרים, מאמריו של ליכט שראו אור בכתבי-עת ובקבצים (בעיקר בספרי יובל וזיכרון) נשכחו במידה רבה. כיוון שפורסמו בעידן הקודם למהפכת המידע הדיגיטלי, חלקם אינם נגישים עוד לקהל הקוראים. אפילו מומחים בתחום ספרות הבית השני ומגילות מדבר יהודה אינם תמיד מכירים מחקרים שפרסם, אף שלחם לא נס ולא פעם מתברר שכבר הציע פתרונות הראויים לתשומת לב לבעיות שחוקרים בני דורנו עדיין מתמודדים עמן. ועוד יש בין מאמריו של ליכט כאלה המטפלים ברוב השראה בבעיות בסיסיות שחקר ספרות הבית השני שרוי כעת בעיצומו של הדיון בהן, כגון הסימנים לריבוד רעיוני בחיבורים אפוקליפטיים שנחשבו בעבר ליצירות ספרותיות אחידות.

המאמרים הנכללים במבחר המונח כעת לפני הקוראים הם פרסומיו העיקריים של ליכט בשני אגפיה של ספרות הבית השני: מגילות מדבר יהודה מכאן והספרים

החיצוניים מכאן.¹ בתוך כל שער סודרו המאמרים בסדר כרונולוגי לפי מועד פרסומם, וכל שער נחתם במאמר מקיף בעל אופי פרוגרמטי. מאמרי סיכום אלה פורשים יריעה רחבה של תחומיהם, ומוצעות בהן תובנות כוללות הנובעות ממחקריו הפרטניים של ליכט משנים קודמות והמבליטות ממדים עקרוניים בהבנתו את סוגי הספרות שהתפתחה בימי הבית השני. להלן יסקרו המאמרים ויוסבר בקיצור נמרץ מה מצבו הנוכחי של המחקר בנושאים השונים. אבל קודם לכך ראוי לסקור בקצרה את קורות חייו של ליכט כדי להבהיר את ההקשר הביוגרפי וההיסטורי של פעילותו המחקרית.

ב. על האיש

ליעקב ליכט נודע מעמד מיוחד בחוגי המחקר של מדעי היהדות. בחייו היה אחד מעמודי התווך של האנציקלופדיה המקראית מבית מוסד ביאליק בירושלים ושל החוג למקרא באוניברסיטת תל אביב, והוא אף נבחר לאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. עם זאת, עמיתיו ומכריו מעידים עליו שנהג בצניעות מופלגת ואפילו בביטול עצמי. על קו זה באופיו מעידה גם העובדה שכנגד שמו Licht, שפירושו בגרמנית 'אור', היו בין חבריו מי שכינהו Dunkel, כלומר 'אפל'. תכונות אלו קשורות בטבורן בעובדה שדמותו ואופיו של ליכט עוצבו בצעירותו במרכז אירופה בין שתי מלחמות העולם, ומאז נעוריו היה עד מופנם לתמורות העצומות בהיסטוריה המודרנית של עם ישראל, שהותירו את רישומן הטרגי בחיי ליכט ובקורות משפחתו.² ליכט נולד בווינה בשנת 1922. הוא גדל בעיר ברין (Brünn), בירתה ההיסטורית של מוראביה, הידועה כיום בשם ברנו (Brno) – העיר השנייה בגודלה בצ'כיה ומקום מושבם של מוסדותיה המשפטיים העליונים של הרפובליקה הצ'כית. בשנת 1939, בהיותו נער בן 18, נעצר בידי הגסטאפו בפראג, וכעבור שבועות אחדים שולח לגטו סוסנוביץ' בפולין. מכאן ואילך נותק ליכט ממשפחתו הגרעינית והיטלטל ברחבי פולין

1 לא נכללו באסופה פרסומים לשעתם – כגון ביקורות ספרים (רובן ברבעון 'קרית ספר'), דיווחים קצרים על קטעי מגילות שראו אור במהלך שנות השישים, או ערכים אנציקלופדיים – אף שגם בהם טבוע חותם הקווים האופייניים לדיוקנו האינטלקטואלי. לרשימת פרסומיו של ליכט ראו 'הופמן ופ' פולק (עורכים), אור ליעקב: מחקרים במקרא ובמגילות מדבר יהודה לזכרו של יעקב שלום ליכט, ירושלים ותל אביב תשנ"ז, עמ' 7–13.

2 מקור עיקרי למידע על קורות חייו ודיוקנו האינטלקטואלי של ליכט הוא רשימה אוטוביוגרפית המבוססת על ריאיון שנערך עמו במסגרת המפעל לתייעוד חברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, והיא התפרסמה לאחר שליכט נפטר בטרם עת: "מברין לירושלים: פרקי זיכרונות", איגרת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים 12 (טבת תשנ"ג), עמ' 7–15; <http://www.academy.ac.il/Index4/Entry.aspx?nodeId=771&entryId=18670>.